

Wskrzeszenie Łazarza

w teologii i ikonografii średniowiecza

Stanisław Kobiela

Wskrzeszenie Łazarza

w teologii i ikonografii średniowiecza

TYNIĘC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Fotografia na okładce: Wskrzeszenie Łazarza, fragment, Giotto, 1304–1306

Zdjęcia z archiwum autora

Redakcja: Elżbieta Wiater

Korekta: Aldona Ibek

*Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 11/2016, Tyniec, dnia 15.01.2016 r.
† Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki*

ISBN 978-83-7354-596-0

Wydanie pierwsze – Kraków 2016 r.

© Copyright by Stanisław Kobiela
© Copyright for this edition by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37; 30-398 Kraków
tel.: +48 (12) 688-52-90; tel./fax: +48 (12) 688-52-91
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Ty, który razem z siostrami
Opłakiwałeś Łazarza.
Swoją mocą sprawiłeś,
Że do nich żywy powrócił.

...

Zmiłuj się Chryste, nad nami,
Bo za nas krew swą przelałeś;
Przemień obawę przed śmiercią
Na radość życia wiecznego.

*Hymn z Oficjum za zmarłych
(Modlitwa w ciągu dnia)*

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11

Część I

1. Miejsce i sposób pogrzebania Łazarza	15
Relacje między Jezusem i Łazarzem oraz jego siostrami – Martą i Marią	15
Grób Łazarza a egipskie ozyriony.	17
Przywołania Łazarza do życia we wczesnym chrześcijaństwie	18
2. Sposoby przedstawienia grzebania Łazarza w epoce średniowiecza.	21
Interpretacja treściowa przez Ojców Kościoła i pisarzy kościelnych cudu wskrzeszenia Łazarza	21
3. Idea groty jako miejsca ocalenia.	35
Grota w przyjsciu na swiat Jana Chrzciciela	35
Grota narodzenia Chrystusa	36
Wskrzeszenie Łazarza jako akt ocalenia	37

Część II

1. Przejawy zewnętrzne pogrzebania Łazarza w grocie	45
Smród pogrzebanego ciała Łazarza	45
Wonność, jej aspekt nadprzyrodzony i ziemski	51
Inne walory wonności	54
Stosunek Chrystusa do wonności	60

2. Moc zapachów roślin, zwierząt i kamieni	63
Wonności roślin	63
Zapach zwierząt	68
Charakter wonności drogich kamieni	71
Kadzidło i jego symbolika.	77
3. Akt namaszczenia Chrystusa przez Marię Magdalenę	81
Myrrofory i naczynka na wonności.	82
4. Różnice i podobieństwa w przedstawieniach wskrzeszenia Łazarza w Kościele Wschodnim i Kościele Zachodnim	85
Kościół Wschodni	85
Kościół Zachodni	86
Zakończenie	88
Bibliografia	89
Spis ilustracji	93
Summary	101
Indeks ważniejszych postaci	103
Ilustracje	107

Wykaz skrótów

LXX	–	Septuaginta
RMNW	–	Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 1938–
PG	–	<i>Patrologiae cursus completus, series graeca</i> , t. 1–161, wyd. J.-P. Migne, Paryż 1856–1866.
PL	–	<i>Patrologiae cursus completus, series latina</i> , t. 1–217, wyd. J.-P. Migne, Paryż 1844–1855.
PSP	–	<i>Pisma starochrześcijańskich pisarzy</i> , Warszawa 1969–

Wstęp

Imię Łazarz¹ wywodzi się z języka hebrajskiego: Eleazar – hebr. Bóg pomógł (il. 1). Ikonografia Wskrzeszenia Łazarza zawiera wiele wątków, które domagają się bardziej szczegółowej interpretacji, zarówno formalnej, jak treściowej. Na pierwszy plan wysuwa się miejsce i sposób jego pochówku, grota grobowa jako miejsce ocalenia, a także interpretacja zewnętrznych przejawów zachowania się ludzi wobec ciała zmarłego oraz reakcja Chrystusa. W Betanii, w domu Łazarza oraz w mieszkaniu Szymona zwanego Trędowatym, dokonały się następujące wydarzenia: Chrystus określił swój stosunek do postaw Marty i Marii (por. Łk 10,41; J 11,7) i grzesznica namaściła stopy Jezusa (por. Mk 14,3–9 i Łk 7,36–50) i wreszcie trzecie, które wydarzyło się już poza budynkiem – wskrzeszenie Łazarza (por. J 11). Zanim ono się dokonało, Jezus już dwukrotnie przywrócił zmarłym życie – młodzieńcowi z Nain (por. Łk 7,11–16) i córce Jaira (por. Łk 8,49–56 i par.).

Niniejsza praca nie jest wyczerpującą monografią tematu. W swoim założeniu zmierza przede

wszystkim do tego, aby cud Wskrzeszenia Łazarza przedstawić w średniowiecznej perspektywie osiągnięcia zbawienia w Królestwie Niebieskim. Autor sięga przede wszystkim do tradycji dziedzictwa doktrynalnego Kościoła wczesnego chrześcijaństwa i epoki średniowiecza. Ponadto chce zwrócić uwagę na rodzenie się nowych struktur ikonograficznych w oparciu o kontekst ikonologiczny².

¹ Por. gr. Λάζαρος; łac. Lazarus; ang. Lazarus; fr. Lazare; niem. Lazarus.

² Pragnę złożyć serdeczne podziękowanie p. mgr Katarzynie Winnickiej z Muzeum Historycznego w Sanoku za udostępnienie mi fotografii ikony Pasji z Lipia, z cerkwi pw. Soboru Matki Boskiej (pierwsza poł. XVII w., Muzeum Historyczne w Sanoku); p. dr Grażynie Jakimińskiej, zastępcy dyrektora Muzeum Lubelskiego w Lublinie, za udostępnienie mi fotografii fresków z kaplicy pw. Trójcy Świętej na Zamku w Lublinie oraz p. Małgorzacie Jesiotr za pomoc w przekładzie niektórych tekstów łacińskich.

CZĘŚĆ I

1. Miejsce i sposób pogrzebania Łazarza

Relacje między Jezusem i Łazarzem oraz jego siostrami – Martą i Marią

Betania to wioska w pobliżu Jerozolimy odwiedzana często przez Jezusa podczas Jego działalności apostołskiej (por. Łk 10,38–42; J 12,1–10; Mt 21,17; Mk 11,11). Mieszkała w niej przyjazna Mu rodzina: Łazarz z siostrami, Martą i Marią. Istniała jeszcze jedna Betania, za Jordanem, ją także wspomina Jan Ewangelista: *Działo się to w Betanii, po drugiej stronie Jordanu, gdzie Jan udzielał chrztu* (J 1,28)¹ (il. 2).

Orygenes nazwę Betania tłumaczył jako ‘Dom posłuszeństwa’², zaś Jan Szkot Eriugena, przełożony szkoły pałacowej na dworze Karola Łysego, komentując Ewangelię według św. Jana, dał wykład znaczenia dwóch miejscowości o tej nazwie: „[W Piśmie] mowa jest o dwóch Betaniach: jedna z nich jest poza Jordanem, tam, gdzie przebywał Jan, udzielając chrztu, a druga [znajduje się] po-

niżej Jordanu, niedaleko od Jerozolimy, tam, gdzie Pan wskrzesił Łazarza (por. J 11,1–45). Albowiem Betania za Jordanem w sposób mistyczny obrazuje naturę ludzką, która przed grzechem została ustanowiona jako »dom posłuszeństwa«. [...] Natomiast Betania położona w Judei, z tej strony Jordanu, niedaleko Jerozolimy, jest tą samą naturą ludzką, która – oswobodzona dzięki Wcieleniu Słowa Bożego i za sprawą strumieni Bożej łaski, które najpierw wylewają się w sakramencie chrztu – została jakby doprowadzona do Judei, czyli do prawdziwego wyznania wiary oraz wiedzy i działania, a także doprowadzona do domu posłuszeństwa, czy do jedności Kościoła”³.

Z kolei kartuz Ludolf z Saksonii pisał, że po pierwsze nazwa Betania oznaczała dom posłuszeństwa z powodu Pasji Jezusa, gdyż apostołowie zanotowali, że Jezus był posłuszny swemu Ojcu aż do śmierci (por. Flp 2,8). A po drugie ze względu na owoce przyniesione przez mękę Chrystusa, których dostępują ci, którzy są Mu posłuszni⁴.

¹ Wszystkie cytaty z Pisma Świętego w przekładzie ks. Jakuba Wujka (przyp. red.).

² ORYGENES 2003, s. 619; ERIUGENA 2000, s. 83.

³ ERIUGENA 2000, s. 83–84.

⁴ „Quod venit ad Bethaniam, quae interpretatur domus obedientiae, etiam congruit mysterio. Primo, quantum ad

Na temat wizyty Jezusa w Betanii Jerozolimskiej Marek Ewangelista zapisał: *I wszedł do Jerozolimy do świątyni, a obejrzawszy wszystko, gdy już była wieczorna godzina, wyszedł z dwunastoma do Betanii* (Mk 11,11). Nieco dalej ewangelista zanotował inną wizytę Jezusa: *A gdy był w Betanii w domu Szymona Trędowatego i siedział u stołu, przyszła niewiasta, mająca słoik alabastrowy drogiego szpikanardowego olejku (μύρουνάργδουπιστικῆςπολυτελοῦς), i złamawszy alabaster, wylała na głowę jego* (Mk 14,3n) (il. 5, il. 6). Marek Ewangelista nie podaje imienia kobiety, która namaściła Jezusa, i nie informuje o biesiadnikach, dlatego podjęła się takiej formy uczczenia Go. Także uczniowie według zapisu tej Ewangelii nie oburzyli się na zachowanie niewiasty, lecz zgorszył ich jedynie fakt, że wydała tyle pieniędzy na zakup drogiego olejku (por. Mk 14,5).

Jan Apostoł natomiast powiązał obecność Jezusa w Betanii z zachowaniem się Marii, która namaściła Mu stopy: *Jezus tedy sześć dni przed Paschą przyszedł do Betanii, gdzie był umarł Łazarz, którego Jezus wskrzesił. I sprawili mu tam ucztę; i Marta służyła, a Łazarz był jednym z siedzących z nim u stołu. Maria więc wzięła funt drogiego, szpikanardowego olejku i namaściła nogi Jezusowe⁵, i otarła nogi jego*

causam passionis: quia secundum Apostolum, factus est obediens patri usque ad mortem. Secundo ad fructum passionis, quem consequuntur illie soli qui obedient ei”; LUDOLPHUS DE SAXONIA 1618, s. 476.

⁵ „Quorum perfectioni illud quoque congruit, quod dictum est: »Accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi«. Libram, inquam, unguenti, id est, bonam et perfectam mensu-

włosami swoimi⁶, i napełnił się dom wonnością olejku (J 12,1–3) (zob. il. 3, il. 4).

Ludolf z Saksonii wyjaśniał, że Łazarz siedzący wśród uczniów Jezusa, wskazał na nich jako na oddanych posłudze przepowiadania, którzy przywróceniu do stanu sprawiedliwości, zasłużyli by ucztować z Panem. Maria zaś namaściła głowę i stopy Jezusa oraz wytarła własnymi włosami, aby podkreślić fakt, że otaczające Jezusa w trakcie uczt osoby były ludźmi kontemplacji, gdyż słyszały słowa Mistrza⁷.

Włosy wprawdzie symbolizowały to, co jest zbyt cenne dla ciała, w sensie mistycznym jednak posługa Marii wobec Chrystusa wskazywała na

ram piae servitutis. Pistici autem unguenti, id est, fidelis et sine adulteratione, vel probatissimi. πίστις enim Graece, Latine fides dicitur, quae cum humilitate conjuncta (quam nardus herba humilis et aromatica designat), unguentum optimum efficitur, quo non tantum caput, sed et pedes Domini suavissime perungantur”; RUPERT z DEUTZ, *Commentaria in Evangelium s. Joannis*, PL 169, 651.

⁶ „Mystice quidem capillis ejus quibus Domini pedes extergit, superbam divitum abundantiam expriment, qua sic absque penuria sui pauperum inopiam supplere, quomodo capillos absque dolore capitis deponere possunt; verumtamen carnaliter, sicut jam dictum est, Maria Dominum per tale non pascit obsequium”; tamże.

⁷ „Lazarus resuscitatus erat unus ex discumbentibus, per quem significantur subditi ministerio praedatorum, a peccatis ad statum iustitiae reducti, qui cum aliis iterum spiritualiter cum Domino mererentur epulari. Maria vero unxit caput et pedes Iesu et extersit capillis, per quam significantur contemplativi; de ea dicitur alibi, quod sedens secus pedes Domini, audierat verbum illius”. LUDOLPHUS DE SAXONIA 1618, s. 476; W tekście Ewangelii jest mowa wyłącznie o namaszczeniu stóp, por. J 12,3 [przyp. red.].

wiarę i szacunek wobec Kościoła⁸. Zaś mieszkanie, które wypełniło się wonnością szlachetnego olejku, sugerowało wspańnię wonności osoby Chrystusa wypełniającą Kościół, Jego ofiarę, zmartwychwstanie i wreszcie odkupienie, do którego wszyscy zmierzają⁹.

Grób Łazarza a egipskie ozyriony

W tradycji chrześcijańskiej zachowała się lokalizacja miejsca pochowania Łazarza w grocie, zgodnego z tradycją pochówków żydowskich w tamtej epoce (il. 12, il. 13, il. 13a). Natomiast w konwencji ukazania Wskrzeszenia Łazarza ulegała ewolucji forma jego grobu oraz sposób wyobrażania samej jego postaci. Najwcześniejsze wyobrażenia grobu obecne na płytach nagrobnych a przede wszystkim w dekoracji sarkofagów, mają najczęściej formę antycznego ozyrionu czyli dedykowanej Ozyrysowi kultowej kapliczki w formie aediculi z trójkątnym naczółkiem. Modyfikacji podlegała ilość schodków i skromna dekoracja.

⁸ „Capilli enim superflua corporis videntur. [...] Mystice autem haec devotioni Marie Domino ministrantis, fidem ac pietatem designat ecclesiae sanctae”; tamże, s. 477.

⁹ „Domus autem impleta est ex odore unguenti; quod significant odorem sanctitatis Christi implese ecclesiam, ad quem odorem omnes festinant”; tamże.

Powyższe przedstawienia nie były wprost oparte na tekstach Nowego Testamentu, (por. np. J 11,1–44), lecz nawiązywały do niechrześcijańskich wzorców. Były nimi egipskie wyobrażenia mumii Ozyrysa. Ich źródłem stała się mitologiczna opowieść, wedle której Set zabił Ozyrysa, aby przywłaszczyć sobie tron ich ojca – Geba. Izyda – małżonka Ozyrysa i Neftyda – siostra Seta udały się na poszukiwanie poćwiartowanego ciała boga. Odnalazły je, a pozostali bogowie przywrócili mu życie.

W pompejańskim Iseum, miejscu kultu Izydy, ocalał fresk wyobrażający mumię Ozyrysa w aediculi, do której wchodzi się po schodkach (il. 14, il. 15, il. 16, il. 17). Podobne przedstawienia, lecz już z osobą Łazarza, znajdują się na licznych sarkofagach i na mozaikach. Najlepszym przykładem jest mozaika z bazyliki Sant’Appolinare Nuovo w Rawennie (il. 18). Pośród licznie zachowanych przykładów powtarzają się różne typy wschodniej aediculi, w której występują prawie zawsze schody¹⁰ (il. 20; il. 21). W mitologii egipskiej Ozyrys był głównie bóstwem odrodzenia, regeneracji, ponownych narodzin. Czczono go jako pana świata podziemnego i błogosławionych zmarłych, których mógł obdarzyć zmartwychwstaniem¹¹. Stąd też nad frontonem ozyrionu, w którego niszy Ozyrys stał jako mumię, umieszczano niekiedy feniksa – symbol odrodzenia.

¹⁰ LIPIŃSKA, MARCINIAK 1986, s. 50.

¹¹ COHN 2006, s. 29.

Znane w starożytności sanktuarium Ozyrysa znajdowało się w Abydos, 45 km od Luksoru. Odbywały się tam słynne misteria ku czci tego boga. Świątynia była darem dla Ozyrysa, wzniesionym przez faraona Seti I, władcę starożytnego Egiptu z XIX dynastii.

Dla chrześcijan podobieństwo między przekazem Ewangelii a mitem Ozyrysa mogło zaistnieć tylko na płaszczyźnie prezentacji od strony formalnej, a nie prawdy, gdyż, jak zauważył już Tertulian, wiarę w Ozyrysa uzasadnia to, co się nieustannie grzebie, a potem znajduje się z radością np. zbiory zbóż, powracające pory roku, *semper sepelitur, vivido quaeritur et cum gaudio invenitur*¹², Łazarz zaś jest *praecipuum exemplum resurrectionis*¹³. Czym innym jest też nowe narodzenie, a czym innym – zmartwychwstanie.

W starożytnym Egipcie obrazem związku Ozyrysa z płodami rolnymi było ziarno jęczmienia. Złożone w ziemi odradza się następnie do nowego życia¹⁴.

Miejszem szczególnego rozwoju starożytnego chrześcijaństwa w Egipcie była Aleksandria¹⁵. Tutaj spotykali wyznawcy Ozyrysa i Chrystusa, których łączyła fundamentalna wiara w boga zmartwych-

wstałego oraz konieczność nawrócenia¹⁶. Krytyczne spojrzenie chrześcijan na kult Ozyrysa nie przeszkadzało jednak artystom w wizualizacji cudu Wskrzeszenia Łazarza z zastosowaniem konwencji tak zwanego ozyrionu.

Przywołania Łazarza do życia we wczesnym chrześcijaństwie¹⁷

Typ wskrzeszenia Łazarza przedstawiający Chrystusa jako Taumaturga był znany od pierwszych wieków chrześcijaństwa. Przedstawiano tę tematykę już w pierwszej połowie III w., między innymi w kaplicy Sakramentów w katakumbie Kaliksta, w krypcie Pasji w katakumbie Pretekstata¹⁸. Jak podaje F.W. Deichmann na sarkofagach nierzadko wyobrażenie chrześcijańskiego wskrzeszenia Łazarza umieszczano obok scen neutralnych, jak, na przykład, wążki bukoliczne w dekoracji płyty zamykającej *loculus* z Muzeum Capitolini w Rzymie

¹⁶ Biblia i jej kultura 2008, s. 453.

¹⁷ Ważną publikacją o okresie wczesnochrześcijańskim w Rzymie jest obszerny artykuł: S. PARTYKA, *La résurrection de Lazare dans les monuments funéraires des nécropoles chrétiennes à Rome. (Peintures, mosaïques et décors des épitaphes). Étude archéologique, iconographique et iconologique*, Varsovie 1993 (Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences 33), dalej jako PARTYKA 1993.

¹⁸ IWASZKIEWICZ-WRONIKOWSKA 2006, kol. 442.

z III w. (il. 23). Naiwna sceneria wywodząca się z warsztatów pogańskich nie budziła jeszcze wtedy u chrześcijan skojarzeń z idolatrią¹⁹. Rozdział między sztuką antyczną z obecnymi w dalszym ciągu elementami pogańskimi a sztuką chrześcijańską dokonał się dopiero w czasie panowania Konstantyna Wielkiego²⁰.

Na wczesnych dziełach sztuki chrześcijańskiej na przedstawieniach, których tematem było wskrzeszenie Łazarza, autorzy najczęściej wyobrażali Chrystusa odzianego w tunikę i pallium w konwencji Cudotwórcy z wyciągniętą w stronę Łazarza prawicą lub trzymaną w dłoni *virgam thaumaturgam*²¹ (il. 22, il. 24, il. 25). Bywa ona niekiedy zastępowana przez krzyż jako znak Boskiej mocy zwycięstwa nad śmiercią, jak na przykład na zdobionej piksydzie z kości słoniowej²² (il. 26) z VI w. lub na późniejszym fresku z XII w. (il. 27). Artyści pragnęli zilustrować prawdę, że Jezus jest tym, który ma moc pokonania śmierci oraz że dokonał tego przez własną śmierć na krzyżu. Popularność powyższej sceny w okresie wczesnego chrześcijaństwa potwierdza tę prawdę.

Podobną funkcję jak *virga thaumaturga* mógł pełnić trzymany w dłoni tzw. *rotulus*, który miał

¹⁹ DEICHMANN 1994, s. 111–113.

²⁰ DEICHMANN 1994, s. 119.

²¹ PARTYKA 1993, s. 44, 46. Dotknięcie *virga* nawiązuje do gestu obdarzenia niewolnika wolnością; zob. tamże, s. 48.

²² Piksyda (gr. pyxis) – rodzaj puszki z metalu, kamienia, drewna lub kości słoniowej, w której przechowywano hostie lub relikwie.

wyrazić skuteczną moc słowa Jezusa²³ (il. 23, il. 30, il. 36). Osobnym przykładem jest współgranie scen ze Starego i Nowego Testamentu, ilustrujących prawdę o zgodności typów i antytypów na sarkofagu z cyklem o Jonaszu czy na dyptyku z kości słoniowej z Murano w Rawennie (il. 28, il. 31)²⁴.

Rzymianie wierzyli, że zmarli są obecni z nimi w domach, w specjalnie dla nich przygotowanych miejscach. Spożywali z nimi posiłki, rozmawiali, prosili o wstawiennictwo. Dziedzictwem tej tradycji są słynne sakralne agapy²⁵ u chrześcijan pierwszych wieków.

Łazarza owiniętego zwojem tkaniny artyści lokalizowali jako stojącego w wejściu do aediculi umieszczonej na szczycie schodów. Na tych wyobrażeniach, korpus wskrzeszonego jest najczęściej skrupowany ciasno taśmami funebralnymi, jak widzimy to na karcie z *Codex purpureus* (il. 29) lub przedstawieniu wskrzeszenia na plakietce z kości słoniowej (il. 30).

To, jak wyglądał Łazarz, podaje Ewangelia (por. J 11,44), co następująco komentuje Orygenes: „Zmarły miał ręce i nogi powiązane opaskami, a twarz jego była zawinięta chustą, zadaniem więc uczniów było rozwiązać tego, który był związany

²³ PARTYKA 1993, s. 49. Atrybut ten przejmie w późniejszym czasie ikonografia Kościoła Wschodniego (il. 63, il. 65).

²⁴ DEICHMANN 1994, s. 155.

²⁵ Ἀγάπη – agápe, miłość.

¹² TERTULLIAN 1994, s. 47.

¹³ TERTULLIAN, *De resurrectione carnis*, 873.

¹⁴ LIPIŃSKA, MARCINIĄK 1986, s. 50.

¹⁵ PARTYKA 1993, s. 36.

pętami umarłych, i pozwolić mu chodzić zgodnie z rozkazem Jezusa”²⁶ (por. il. 91).

Warto jeszcze odwołać się do apokryficznych śladów wspomnień o wskrzeszeniu Łazarza. W opisie męczeństwa Piłata znalazł się list cesarza Tyberiusza adresowany do Jezusa²⁷: „I znalazłem świadectwo spisane o Tobie, jak błogosławiłeś nad wodą i zamieniłeś ją w wino, i wierzę w Ciebie. I znalazłem świadectwo spisane o Tobie, jak wskrzesiłeś Łazarza z grobu po upływie czterech dni, on zaś żyje w ciele do dziś. I znalazłem świadectwo spisane o Tobie, dotyczące cudów, które uczyniłeś, właśnie to, co Twój grób czyni dzisiaj: [że] wskrzesza umarłych, ponieważ spoczywało w nim Twoje święte ciało, i dlatego ja wierzę w Ciebie, że Ty jesteś Synem żyjącego Boga; że Ty sam jesteś w niebiosach, tak jak i na ziemi”²⁸.

2. Sposoby przedstawienia grzebania Łazarza w epoce średniowiecza

Interpretacja treściowa przez Ojców Kościoła i pisarzy kościelnych cudu wskrzeszenia Łazarza

Jan Apostoł w zredagowanej przez siebie Ewangelii wspominał najpierw o chorobie Łazarza (por. J 11,3–4), następnie o prośbie skierowanej do Jezusa przez jego siostry, Marię i Martę, o uleczenie brata. Autor traktatu *Pictor in carmine*, odwołując się do postaci Abigail ze Starego Testamentu, łączy namaszczenie stóp Jezusa z błaganiem Marii o pomoc dla zmarłego.

*Abigail movit David prece, munere fovit.
Sic dans obsequia placat te, Christe, Maria*¹.

Podobnie jak Abigail wzruszyła Dawida błaganiem, i wsparła przez wypełnienie obowiązku roztropnej żony. Tak również, okazując posłuszeństwo, zdolna jest przejednać Ciebie, Chryste, Maryja.

Chrystus informuje słuchaczy o śmierci Łazarza, opisując ją jako sen: *Łazarz, przyjaciel nasz, śpi; ale idę, abym go ze snu obudził. Rzekli więc uczniowie jego: Panie! Jeśli śpi, będzie zdrów. A Jezus mówił o śmierci jego; a oni mniemali, że o zaśnięciu snem powiedział* (J, 11,11–12). Ewangelista używa przy tym zwrotu κεκοίμηται, który ma podwójne znaczenie, bowiem może odnosić się do zwyczajnego snu lub do śmierci. Jak pisze św. Augustyn: „Zwykle bowiem sen chorych uważa się za znak powrotu do zdrowia. A Jezus mówił o jego śmierci, a oni mniemali, iż mówił o śnie. Wówczas więc Jezus powiedział im otwarcie. Powiedział bowiem niejasno »śpi«; mówi więc otwarcie: »Łazarz umarł i cieszę się, że mnie tam nie było; ze względu na was«”².

Święty Ambroży w traktacie *De bono mortis*, odniósł się do słów Jezusa o śnie Łazarza: „Pięknie zatem Grecy nazwali koniec życia człowieka śmiercią, używając słowa τελευτήν, bowiem śmierć jest końcem życia. Podobnie i Pismo Św. śmierć określa słowem *somnum* – sen, skoro pisze Jan (11,11): *Lazarus amicus noster dormit: sed vado ut suscitem*

²⁶ ORYGENES 2003, s. 617.

²⁷ Z ok. V w.; zob. *Męczeństwo Piłata* 2005, s. 713.

²⁸ *Męczeństwo Piłata* 2005, s. 724

¹ *Pictor in carmine* 2006, s. 210 (LIX, 1, 1).

² AUGUSTYN 1977, s. 37.